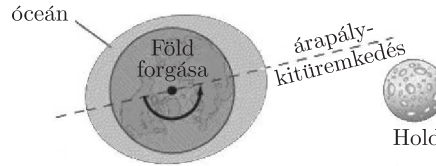

1. feladat. A Föld–Hold rendszer fejlődése

A tudósok nagy pontossággal meg tudják határozni a Föld–Hold távolságot. Ezt úgy végzik el, hogy űrhajósok által 1969-ben a Holdra helyezett speciális tükörrre lőtt lézersugár visszaverődési idejét mérik (hátsó belső borító, bal felső ábra).

Ilyen módszerrel közvetlenül megmutatható, hogy a Hold lassan távolodik a Földtől, azaz a Föld–Hold távolság időben lassan növekszik. Ennek oka az, hogy az árapály jelenség során a Föld forgatónyomatékkal hat a Holdra, és így (pálya-) impulzusmomentumát (perdületét) megváltoztatja (1. ábra). Ebben a feladatban ennek a jelenségnek a legfontosabb paramétereit vizsgáljuk meg.

1. ábra. A Hold gravitációs hatása következtében a Föld vízfelszínén árapály deformációk, kitüremkedések („bulges”) jönnek létre. A Föld forgása miatt a kitüremkedések tengelye nem esik pontosan egybe a Föld–Hold egyenessel. Ez a kis eltérés olyan forgatónyomatékokat eredményez, mely a Föld forgásának impulzusmomentumát csökkenti, a Hold pálya menti impulzusmomentumát pedig növeli. Az ábra nem méretarányos

1. Impulzusmomentum-megmaradás

Legyen L_1 a Föld–Hold rendszer jelenlegi impulzusmomentuma. Élünk a következő közelítő feltevésekkel:

- L_1 csupán a Földnek a tengely körüli forgásából adódó impulzusmomentumának és a Holdnak a Föld körüli keringéséből adódó (pálya-) impulzusmomentumának összege.
- A Hold pályája kör alakú, és a Hold pontszerűnek tekinthető.
- A Föld forgástengelye és a Hold keringésének tengelye párhuzamos.
- A számolás egyszerűsítése érdekében úgy tekintjük, hogy a mozgás a Föld középpontja körül megy végbe, nem pedig a rendszer tömegközéppontja körül. Ebben a feladatban mindenütt minden tehetetlenségi nyomatékot, impulzusmomentumot illetve forgatónyomatékokat a Föld tengelyére vonatkoztatunk.
- A Nap hatását elhanyagoljuk.

1.a. Add meg a Föld–Hold rendszer jelenlegi teljes impulzusmomentumát! Válaszodat a következő mennyiségekkel fejezd ki: a Föld tehetetlenségi nyomatéka: I_F ; a Föld forgásának jelenlegi szögsebessége: ω_{F1} ; a Hold jelenlegi tehetetlenségi nyomatéka a Föld tengelyére vonatkoztatva: I_{H1} ; a Hold keringésének jelenlegi szögsebessége: ω_{H1} .

Ez az impulzusmomentum-átadási folyamat addig tart, amíg a Föld forgásának periódusideje egyenlővé nem válik a Hold Föld körüli keringésének idejével. Ekkor a Hold által az óceánok felszínén okozott árapály kitüremkedések („bulges”) tengelye egybe fog esni a Föld–Hold egyenessel, és a két égitest közti forgatónyomaték nullává válik.

1.b. Add meg a Föld–Hold rendszer teljes L_2 impulzusmomentumát ebben a végső helyzetben! Ugyanazokkal az egyszerűsítő feltevésekkel dolgozz, mint az 1.a. feladatban. Végeredményed a következő mennyiségekkel fejezd ki: a Föld tehetetlenségi nyomatéka: I_F ; a Föld forgásának és a Hold keringésének végső szögsebessége: ω_2 ; a Hold végső tehetetlenségi nyomatéka: I_{H2} .

1.c. A végső teljes impulzusmomentumban a Föld forgásának járulékát elhanyagolva írd föl az impulzusmomentum-megmaradás egyenletét erre a problémára!

2. Végső pályasugár és végső szögsebesség a Föld–Hold rendszerben

Tegyük föl, hogy a Holdat a gravitációs erő minden esetben a Föld körüli körpályán tartja. A végső, teljes impulzusmomentumban a Föld forgásának járulékát hanyagoljuk el.

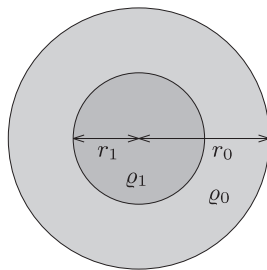
2.a. A végső helyzetben írd föl a Föld körül keringő Holdra a körmozgás alapegyenletét a következő mennyiségek felhasználásával: M_F , ω_2 , G és D_2 , ahol D_2 a végső távolság a Föld és a Hold között, M_F a Föld tömege, G pedig a gravitációs állandó.

2.b. Add meg a Hold végső pályasugarát, D_2 -t a következő mennyiségekkel: a rendszer teljes impulzusmomentuma: L_1 ; a Föld, illetve a Hold tömege: M_F , illetve M_H ; a gravitációs állandó G .

2.c. Add meg a Föld–Hold rendszer végső ω_2 szögsebességének képletét az L_1 , M_F , M_H és G mennyiségek segítségével!

Most D_2 és ω_2 számszerű értékét határozzuk meg. Ehhez szükség van a Föld tehetetlenségi nyomatékára.

2.d. Tételezzük föl, hogy a Föld sűrűsége belül, a középponttól r_1 sugárig ρ_1 , míg ezen kívül, tehát az r_1 sugártól a felszíniig, r_0 -ig a sűrűség ρ_0 . Add meg a Föld I_F tehetetlenségi nyomatékának képletét (2. ábra)!

2. ábra. A gömb alakú Föld a két különböző, ρ_1 és ρ_0 sűrűségű tartománnyal

Ebben a feladatban a kért számadatokat **minden esetben két értékes jegy** pontossággal határozd meg!

2.e. Határozd meg a Föld I_F tehetetlenségi nyomatékának számértékét, felhasználva, hogy $\rho_1 = 1,3 \cdot 10^4 \text{ kg m}^{-3}$, $r_1 = 3,5 \cdot 10^6 \text{ m}$, $\rho_0 = 4,0 \cdot 10^3 \text{ kg m}^{-3}$ és $r_0 = 6,4 \cdot 10^6 \text{ m}$.

A Föld, illetve a Hold tömege $M_F = 6,0 \cdot 10^{24} \text{ kg}$, illetve $M_H = 7,3 \cdot 10^{22} \text{ kg}$. A két égitest jelenlegi távolsága $D_1 = 3,8 \cdot 10^8 \text{ m}$. A Föld forgásának jelenlegi szögsebessége $\omega_{F1} = 7,3 \cdot 10^{-5} \text{ s}^{-1}$. A Hold Föld körüli keringésének jelenlegi szögsebessége $\omega_{H1} = 2,7 \cdot 10^{-6} \text{ s}^{-1}$, a gravitációs állandó értéke pedig $G = 6,7 \cdot 10^{-11} \text{ m}^3 \text{ kg}^{-1} \text{ s}^{-2}$.

2.f. Határozd meg a rendszer L_1 teljes impulzusmomentumának számértékét!

2.g. Határozd meg a végső, D_2 pályasugár értékét méterben, valamint a jelenlegi, D_1 pályasugár arányában!

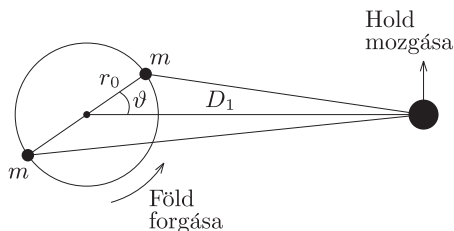
2.h. Határozd meg a végső, ω_2 szögsebesség értékét s^{-1} -ban, valamint add meg a végső helyzetben egy nap hosszát a jelenlegi nap hosszának arányában!

Ellenőrizd, hogy a végső, teljes impulzusmomentumban a Föld forgásából adódó járulék valóban elhanyagolható! Ehhez azt kell megmutatni, hogy a Föld és a Hold végső impulzusmomentumának aránya kis szám.

2.i. Határozd meg a végső helyzetben a Föld és a Hold impulzusmomentumának arányát!

3. Mennyivel távolodik a Hold évenként?

Ebben a részben azt határozzuk meg, hogy mennyivel távolodik a Hold a Földtől évenként. Ehhez először ki kell számolni, hogy jelenleg mekkora forgatónyomatékot fejt ki a Föld a Holdra. Tegyük fel, hogy az árapály deformációból származó kitüremkedések két m tömegű tömegponttal közelíthetők, melyek a Föld felszínén helyezkednek el (3. ábra). Legyen továbbá ϑ a Föld–Hold egyenesnek a kitüremkedések tengelyével bezárt szöge.

3. ábra. Vázlat a dagály-kitüremkedések által a Holdra kifejtett forgatónyomaték számolásához. Az ábra nem méretarányos

3.a. Add meg a Holdhoz közelebbi tömegpont Holdra ható gravitációs erejének F_c nagyságát!

3.b. Add meg a Holdtól távolabbi tömegpont Holdra ható gravitációs erejének F_f nagyságát!

Ezután meghatározhatjuk a tömegpontok forgatónyomatékát.

3.c. Határozd meg a közelebbi tömegpont Holdra ható τ_c forgatónyomatékának nagyságát!

3.d. Határozd meg a közelebbi tömegpont Holdra ható τ_f forgatónyomatékának nagyságát!

3.e. Határozd meg a két tömegpont τ eredő forgatónyomatékának nagyságát! Mivel $r_0 \ll D_1$, az eredményt r_0/D_1 első nem eltűnő hatványáig sorbafejtve add meg. Felhasználhatod, hogy $(1+x)^a \approx 1+ax$, ha $x \ll 1$.

3.f. Add meg a τ forgatónyomaték számértékét, felhasználva, hogy $\vartheta = 3^\circ$, és $m = 3,6 \cdot 10^{16} \text{ kg}$. (Megjegyzendő, hogy ennek a tömegnek a nagyságrendje 10^{-8} -szorosa a Föld tömegének.)

Felhasználva, hogy a forgatónyomaték az impulzusmomentum időbeli változási sebessége, határozd meg a Föld–Hold távolság éves növekedésének jelenlegi értékét! Ehhez fejezd ki a Hold impulzusmomentumát kizárólag az M_H , M_F , D_1 és G mennyiségekkel.

3.g. Határozd meg a Föld–Hold távolság évenkénti növekedésének jelenlegi értékét!

Végül becsüld meg, hogy mennyivel nő egy év alatt egy nap hossza.

3.h. Add meg, hogy egy év alatt mennyivel csökken ω_{F1} , és jelenleg mennyivel nő egy nap hossza egy év alatt!

4. Hová lesz az energia? Az impulzusmomentummal szemben, ami megmarad, a rendszer teljes mechanikai energiája (forgási és gravitációs) nem állandó. Az utolsó részben ezt a kérdést vizsgáljuk.

4.a. Add meg a Föld–Hold rendszer teljes E mechanikai energiáját (forgási- plusz gravitációs energiáját) az égitestek jelenlegi helyzetében! Az eredményt kizárólag az I_F , ω_{F1} , M_H , M_F , D_1 és G mennyiségekkel fejezd ki!

4.b. Fejezd ki az E energia megváltozását, ΔE -t a D_1 és ω_{F1} mennyiségek megváltozásával! Határozd meg ΔE számszerű értékét egy évre vonatkoztatva, felhasználva a D_1 és ω_{F1} mennyiségek megváltozásának $3g$ és $3h$ pontban kiszámolt értékét!

Most ellenőrizzük, hogy az így kapott energiaveszteség összeegyeztethető azzal a hővel, amit a Hold árapály hatása hoz létre a Földön. Tegyük föl, hogy a dagály átlagosan 0,5 m-rel emel meg egy $h = 0,5$ m mély vízréteget, a Föld teljes felszínén. (Az egyszerűség kedvéért tegyük föl, hogy a Föld teljes felszíne vízzel van borítva.) Ez az emelkedés (dagály) minden nap kétszer következik be. Tegyük fel továbbá, hogy a víz viszkozitásának következtében ennek a gravitációs energiának 10%-a disszipálódik hő formájában apály alkalmával. A víz sűrűsége $\rho_{\text{víz}} = 10^3 \text{ kg m}^{-3}$, és a Föld felszínén a gravitációs gyorsulás $g = 9,8 \text{ m s}^{-2}$.

4.c. Mekkora a szóban forgó felületi vízréteg tömege?

4.d. Határozd meg, hogy mennyi energia disszipálódik egy év alatt! Milyen viszonyban áll ez a Föld–Hold rendszer mechanikai energiájának jelenlegi évenkénti csökkenésével?